

**ЛІРА-ЭПАС А. КУЛЯШОВА 1960 – 1970-х гг.:
МАСТАЦКА-ФІЛАСОФСКІ ФЕНОМЕН,
ЖАНРАВА-СТЫЛЁВЫЯ АСАБЛІВАСЦІ**

Ю. А. Казак

*Беларускі дзяржаўны ўніверсітэт
Мінск, Рэспубліка Беларусь
julchenkazak@gmail.com*

У артыкуле аналізуюцца ідэйна-стыльовыя і жанравыя асаблівасці паэмы “Варшаўскі шлях”, праблемна-тэматычны дыяпазон цыкла вершаў “Маналог”, ідэйна-філасофскі змест паэмы “Цунамі”, вобразная сістэма драматычнай паэмы “Хамуціус”. Паэма А. Куляшова “Далёка да акіяна” разглядаецца як мастацкая аўтабіяграфія.

Ключавыя словы: ідэя; жанр; стыль; паэма; драматычная паэма.

**A. KULYASHOV'S POEMS OF 1960 – 1970s:
ARTISTIC AND PHILOSOPHICAL PHENOMENON,
GENRE AND STYLE FEATURES**

Y. A. Kazak

*Belarusian State University
Minsk, Republic of Belarus
julchenkazak@gmail.com*

In the article the ideological, stylistic and genre features of the poem “Warsaw Way”, the problem-thematic range of the cycle of poems “Monologue”, the ideological and philosophical content of the poem “Tsunami”, the figurative system of the dramatic poem “Hamutius” are analyzed. A. Kuleshov's poem “Far to the Ocean” is considered as an artistic autobiography.

Key words: idea; genre; style; poem; a dramatic poem.

Лёс мастака і мастацтва – адна з эстэтычна значных, праблемных тэм, якая не губляе сваёй актуальнасці. Паэт з надзвычай чулай душой, нестандартным мысленнем, уменнем убачыць у звычайных прадметах нешта новае нярэдка сустракае на сваім шляху розныя непаразуменні. Гэтых непаразуменняў становіцца больш, калі ў грамадстве ўсталёўваецца атмасфера, неспрыяльная для таго, каб быць вольным у сваіх думках, словах, памкненнях. Так, у 1930-я гады шэраг творцаў, хоць і мелі вялікую колькасць прыхільнікаў і аднадумцаў, але ўсё роўна пацярпелі ці то праз неадпаведнасць сваіх ідэй і поглядаў тагачасным ідэалагічным устаноўкам, ці то праз падазрэнні ў іх неадпаведнасці. Менавіта гэты аспект праблемы мастака і мастацтва асэнсоўвае А. Куляшоў у цыкле вершаў “Маналог” (1965). Фармальна гэта цыкл з чатырнаццаці філасофскіх вершаў-шаснаццацірадкоўікаў, аднак цесная ідэйна-тэматычная знітанасць, адзінства пафасу, выяўленасць асобы лірычнага героя дазваляе лічыць гэту нізку міні-паэмай.

Радкі “Маналогу” прасякнуты моцным драматычным пафасам. Яго моц апраўдана маштабам трагедыі, як асабістай, так і грамадскай. Аўтар прысвячае “Маналог” Змітраку Астапенку і Юлію Таўбіну, сябрам, якіх напаткаў трагічны лёс. Куляшоў, Астапенка і Таўбін пасябравалі падчас навучання ў месціслаўскім педагагічным тэхнікуме, там стварылі літаратарскую групу “Месціслаўцы”, або “Амесціслаўская пляяда”.

А. Куляшоў у творы дае вельмі трапную ацэнку падзеям таго часу, называючы загубленыя лёсы ранай, якую *“бесчалавечнасць выпаліла”* [4, с. 357]. Эпітэтам *бесчалавечны* аўтар характарызуе віну, што лягла на сумненне тых, хто так ці інакш меў дачыненне да вырашэння лёсаў, віну, якую забыццё спірае з *“нешматслоўнай зямлі”*, хаваючы *“месца смерці безназоўнай”* [4, с. 357]. Але памяць пра людзей, пацярпелых ад тых жудасных падзей, засталася: *“не зарасла зямлі жывая рана”*, хаця гэтую рану *“старанна ўкрываў дзірван”* [4, с. 357].

Варта адзначыць, што пры захаванні галоўнай тэматычнай лініі ў “Маналог” прысутнічае адна з найярчэйшых характэрных рыс куляшоўскай паэзіі – наяўнасць філасофскіх, універсальных ідэй: *“Інакшых служб не трэба для паэтаў – / Ні ладану, ні жаласных прамоў”*; *“Лепш цяжка жыць, чым быць бадзёрым трупам”* [4, с. 361, 368].

“Маналог” А. Куляшова, дзе праз прызму асабістага і ўласны боль асэнсоўваецца эпічна-маштабная трагедыя існавання чалавека і народа ў бесчалавечную эпоху, стаў адным з лепшых узораў беларускага ліра-эпасу.

У творчасці А. Куляшова матыў руху ў часе або ў прасторы з’яўляецца скразным і знаходзіць сваё ўвасабленне ў вобразах шляху (“Варшаўскі шлях”) ці плыні (“Далёка да акіяна”). Паэма “Далёка да акіяна”, першая рэдакцыя якой увайшла ў зборнік “Сасна і бяроза” (1970), – рэтраспекцыя жыццёвага шляху аўтара, спроба паглыбленага аналізу і падсумавання зробленага з вышыні пражытых гадоў. Вобразнасць паэмы ўпісваецца ў светапоглядную сістэму А. Куляшова і карэлюецца з вобразнасцю паэмы “Цунамі”, напісанай у 1968 годзе, а таксама шматлікіх лірычных твораў.

Атаясамліваючы жыццё з плынню ракі, А. Куляшоў паказвае яго як рух чалавека ад маленства да небыцця, рух вады з крыніцы да акіяна. І рух гэты аднакіраваны Вярнуцца да вытокаў, да сваіх крыніц чалавеку можа дапамагчы толькі памяць, якая *“плысці гатова зваротным шляхам”*. Памяць пераносіць А. Куляшова на радзіму – край Магілёўскі, які захоўвае ўспаміны пра ваеннае мінулае. Сімвалам гэтых успамінаў паўстае шаша Варшаўка, якая будзе апаэтызавана ў творы “Варшаўскі шлях”.

Творчасць А. Куляшова шматгранная ў праблемным і тэматычным плане. У вершах і паэмах ён закранае пытанні, якія не страчваюць сваёй актуальнасці: экалогіі, ваеннага мінулага, сталінскіх рэпрэсій, жыцця і смерці, інш. У трактоўцы А. Куляшова гэтыя тэмы набываюць адметную аўтарскую трактоўку і асэнсаванне. Так, у паэме “Далёка да акіяна”, разважаючы пра жыццё як адлегласць ад вытокаў да акіяна, аўтар з аптымізмам спадзяецца, што яго акіян яшчэ далёка.

У творчасці паэта канцэптуальнае значэнне мае вобраз шляху. Разглядаючы жыццё як шлях ад крыніц да акіяна, А. Куляшоў распрацоўвае сваю перыядызацыю. Дзяцінства ён дзеліць на некалькі кругоў (*“У пары дзіцячае / Ёсць кругі свае”*), кожны з якіх – гэта этап пазнання свету маленькім чалавекам. Першы круг – гэта час, калі дзіця даследуе тэрыторыю двара (*“...вымяраць / Двор і прызбу крокамі / Шырынёю ў пядзь”*), якая для дарослага чалавека можа быць невялікай, але для дзіцяці яна поўніцца адкрыццямі (*“Далягляды новыя / Адкрываць штогод – / Межы палыновыя, / Лазню, агарод”*). Другі круг – гэта наваколле па-за межамі двара (*“Круг другі – абжытыя / Поле, лес і луг, / Рэчкаю абвітыя...”*) [цыт. паводле: 6], а трэці – школа. Падобнае разуменне жыццёвага шляху нагадвае схему, прапанаваную Дантэ ў “Боскай камедыі”, аднак мае дачыненне да жыцця, а не да смерці, як у славуэтага прадстаўніка Адраджэння.

Такім чынам, паэма “Далёка да акіяна”, напісаная ў якасці спробы падвядзення вынікаў, з’яўляецца не толькі мастацкай рэтраспекцыяй жыццёвага шляху, але і абгрунтаваннем светапоглядных устаноў, раскрыццём іх прыроды. Твор можа разглядацца як прысвячэнне юнацтву, філасофскі роздум аб уплыве, які зрабіла на жыццё і творчасць тая пара, калі да акіяна было яшчэ далёка.

Надзвычай яскравы і адметны ў жанравым плане твор ліра-эпасу – паэма А. Куляшова “Цунамі”, якая датуецца 1968 годам. У творы пераважае “нацэленасць на філасафічнае асэнсаванне галоўнай праблемы веку: лёс зямлі, чалавецтва і асабістая адказнасць за іх” [2, с. 238]. Яго ўзнікненне звязана з праблемамі, што хвалявалі тады аўтара і ўсё чалавецтва (магчымасць новай вайны, пагроза атамнага выбуху, экалагічнай катастрофы і інш.), але філасофская прырода твора робіць яго актуальным у любы час. Адметнасць філасофскай паэмы – ва ўніверсальнасці яе зместу, у магчымасці інварыянтных “дэшыфровак” мастацкай ідэі.

У “Цунамі” дзейнічаюць тры ўмоўныя персанажы (Ён, Яна і Цынік), светапоглядныя пазіцыі якіх не проста адрозніваюцца, але і ўступаюць у канфрантацыю. “Ёсць у паэме і іншыя героі: гадзіннік, што вядзе няўмольны адлік часу, транзістар, які даносіць гром цяжкіх

падзей свету; лічыльнік Гейгера, а яшчэ, можа, самы галоўны персанаж – сумленне, якое з’яўляецца персаніфікавана, у вобліку жанчыны-музы як увасабленне творчай вернасці часу, памечанага трагізмам” [1, с. 448].

Праз паводзіны герояў у крытычнай сітуацыі адлюстроўваюцца гендарныя асаблівасці псіхалогіі, розніца паміж мужчынскім і жаночым мысленнем. Калі жанчына ўжо была гатова прыняць наступствы цывілізацыйных праблем, не змагацца з лёсам, адмовіцца ад эскапічных ідэй, то мужчына яшчэ мацней загарэўся імі: *“Я ветразяў шумлівых не згарну! / Я адишукаю месца, дзе б ні хмары, / Ні цёмныя трывогі не змаглі / Парушыць мар былых”* [7].

Гендарны канфлікт, выкліканы несупадзеннем інтарэсаў, узмацняецца праз сутыкненне з прадуктам цывілізаванага свету – прыёмнікам. Жанчына спачатку была рада з’яўленню *“вырабу зямлі”* ў іх пірозе, але неўзабаве ён прыносіць разлад. Пасля, адчуваючы сваё прыроднае накіраванне быць духоўным цэнтрам іх саюзу, яна робіць першы крок насустрач маракі, які нагадвае Адысея новага часу: *“Яна транзістар выключыла ціха / І кінула нячутна за карму”* [7].

Адной з мастацкіх ідэй шматпланавай і шматзначнай паэмы “Цунамі” паўстае праблема адказнасці чалавека за Сусвет: А. Куляшоў паказаў бессэнсоўнасць уцёкаў ад цывілізацыі. У творы, дзе “выразна чуецца дыханне трагедыі” (М. Арочка), аўтар, аднак, сцвярджае веру ў стваральную моц чалавека, у яго здольнасць пераўтвараць свет да лепшага, выпраўляць нават страшныя памылкі, будаваць ідылію сваімі рукамі.

Аркадзь Куляшоў неаднойчы звяртаўся да паэмы-споведзі з характэрнай для яе маналагічнай формай выяўлення поглядаў на розныя праблемы рэчаіснасці. Адзін з такіх твораў – паэма “Варшаўскі шлях” (1973), прысвечаная А. Твардоўскаму, якога не стала ў 1971 годзе. Аляксандр Трыфанавіч Твардоўскі быў для А. Куляшова не толькі таварышам па пяру, але і земляком, настаўнікам і нават кумірам. Прызнаны майстра, аўтар славутага твора пра Васіля Цёркіна ў свой час высока ацэньваў напісаную на ваенным матэрыяле паэму “Сцяг брыгады”, і тым самым істотна ўплываў на далейшае развіццё літаратурнага таленту А. Куляшова. Таму, страціўшы ў асобе Твардоўскага пабраціма і дарадцу, беларускі паэт адчуў боль і вырашыў асэнсаваць вынік жыцця свайго сябра, сказаць пра ролю рускага пісьменніка ў сваім лёсе, акрэсліць выключную значнасць яго асобы для літаратуры.

Вобраз чалавека, які павінен ушаноўваць мінулае і быць адказным за сучаснасць, за людзей, якія побач з ім (прычым побач не ў прасторы, а ў часе), а таксама за ўсю Зямлю, паўстае ў многіх філасофскіх творах А. Куляшова. Не стала выключэннем і паэма “Варшаўскі шлях”. Тут такая адказнасць успрымаецца не толькі як доўг паэта, але і як абавязковая якасць кожнага чалавека: *“Ратуй людзей з бяды ліхой, іх душы / На гвалт і на адчай не пакідай, / Ты радасць ім нясі, сабе – адчай, / Ім – волю, гвалт – сабе, ты духам дужы”* [5].

У “Варшаўскім шляху” аўтар не абмяжоўваецца часавымі або прасторавымі рамкамі, бо закладзеныя ў творах ідэі не страчваюць сваёй актуальнасці ў розныя эпохі, маюць вялікі ідэйна-сэнсавы патэнцыял і шырокія магчымасці для інтэрпрэтацыі.

У 1974–1975 гг. А. Куляшоў звярнуўся да жанру драмы, калі напісаў драматычную паэму “Хамуціус”, прысвечаную Кастусю Каліноўскаму, і даволі паспяхова выкарыстаў выяўленчыя магчымасці жанру.

Драматычная паэма – сінтэз трох літаратурных пачаткаў: драматычнага, лірычнага і эпічнага. Як вядома, асаблівасцямі драматычных жанраў з’яўляюцца дынамізм і напружанасць сюжэта. Але “Хамуціус” не зусім адпавядае гэтым крытэрыям: ідэйны змест, шырыня праблемнага дыяпазону пераважаюць над дынамізмам падзей, што ўзмацняе ліра-эпічны пачатак паэмы. Таму ў першых водгуках крытыкі (рэцэнзіі В. Каваленкі, Р. Бярозкіна) магчымасць тэатралізаваць твор разглядалася як сумніўная. Паэма падзелена не на акты і сцэны, а на часткі, кожная з якіх мае сваю назву, што набліжае яго да ліра-эпасу. Будова твора ў выглядзе рэплік герояў і разгорнутых аўтарскіх рэмарак засведчыла пра сцэнічны патэнцыял паэмы – і яна была пастаўлена ў Брэсцкім тэатры Ленінскага камсамола Беларусі ў 1981 г., а таксама знайшла ўвасабленне ў аднайменным радыёспектаклі (1981, адзначаны Дзяржаўнай прэміяй БССР у 1984 г.).

Пагодзімся з М. Арочкам, які заўважыў, што ў гэтым творы “пануе цалкам мова паэзіі. Мысленне герояў, іх успрыняцце падзей, роздум, кожны ўнутраны рух пазначаны характарам вобразнага мыслення самога паэта, “пячаткай” яго высокай культуры паэтычнай мовы” [1, с. 455–456].

А. Куляшоў удала скарыстаў магчымасць раскрыцця характараў, уласцівую драматычным творам. Найперш гэта праяўляецца ў паказе вобраза галоўнага героя – Хамуціуса, Кастуса Каліноўскага. На першы погляд можа здацца, што Каліноўскі ў паэме

паўстае ў рамантычным святле. Але, улічваючы значнасць асобы і дзейнасці кіраўніка паўстання, можна меркаваць, што герой паказаны аб'ектыўна, а адценні рамантычнага пафасу – традыцыйная адзнака твора на гістарычную тэматыку.

Звышнатуральная непахіснасць Каліноўскага кампенсуецца праз увядзенне аўтарам у твор трызненняў галоўнага героя, праз якія раскрываюцца яго жаданні і страхі. Куляшоў набліжае гераічны вобраз да звычайнага чалавека, якому ўласцівы натуральныя чалавечыя пачуцці. Сам Каліноўскі тлумачыць гэтыя трызненні як *“Хвароба... Нервы... Нечаканы ўдар”* [8].

У паэме “Хамуціус” “духоўныя скарбы ўсечалавечай значнасці раскрываюцца дзякуючы скразной лініі: Каліноўскі – Марыська”. Вобраз Марыскі адыгрывае важную эстэтычную ролю ў творы. Ён, як і трызненні, насычае натуральнымі чалавечымі пачуццямі вобраз Каліноўскага, якому “з яго выбухам сацыяльных пачуццяў патрэбна своеасаблівая антытэза ў інтымным вобразе” [1, с. 455]. Падкрэсліваючы сапраўднасць высокіх пачуццяў паміж заручанымі, А. Куляшоў у эпілогу паказвае Марыську манашкой, якая не верыць у смерць каханага і спадзяецца знайсці яго сярод байцоў Парыжскай Камуны. Такім чынам, вобраз Марыскі ўвасабляе вечную памяць аб Каліноўскім і яго справе. У рэальнасці ж Марыя Ямант, нарачоная Каліноўскага, да 1874 года знаходзілася ў сібірскай высылцы, пасля якой вярнулася на радзіму, потым пераехала ў Варшаву і стала жонкай былога паўстанца Генрыха Дмахоўскага [3].

Такім чынам, драматычная паэма “Хамуціус” – надзвычай прыкметны зварот Куляшова-паэта да гістарычнага мінулага і славутай асобы, удалы вопыт мастацкага сінтэзу жанраў і выкарыстання іх асаблівасцей. Жанравая пазнака “драматычная” прадвызначыла форму твора, дазволіла раскрыць характары ў дзеянні, паказаць чалавека ў крытычнай сітуацыі.

Аркадзь Куляшоў высока ўзняў філасофскі ўзровень беларускага ліра-эпасу. Для яго паэм характэрна інтэлектуальнасць і разам з тым жывая эмацыянальнасць, глыбокі змест. У ідэйна-сэнсавым плане ліра-эпас А. Куляшова 1960 – 1970-х гг., нягледзячы на біяграфічную прывязку некаторых твораў і факталагічную канкрэтыку, бачыцца ўніверсальным, пазачасавым. Менавіта ў гэтых творах найбольш яскрава выяўляецца адметны талент паэта-філосафа. Яны канцэнтруюць у сабе філасофскую і эстэтычную каштоўнасць ліра-эпасу А. Куляшова.

Бібліяграфічныя спасылкі

1. Арочка, М. М. Аркадзь Куляшоў / М. М. Ароўка // Гісторыя беларускай літаратуры XX ст.: у 4 т. – 2-е выд. – Мінск: Беларус. навука, 2002. – Т. 3. – С. 416–456.
2. Ароўка, М. Эпічны свет Куляшова / М. Ароўка // Полымя. – 1978. – № 6. – С. 225–246.
3. Герасимчик, В. Кастусь Калиновский и Марыся Ямонт: история любви [Электронны рэсурс] / В. Герасимчик // Наша ніва. – Рэжым доступу: <https://m.nn.by/ru/articles/164901/> – Дата доступу: 10.05.2020.
4. Куляшоў, А. Збор твораў: у 5 т. / А. Куляшоў. – Мінск: Маст. літ., 1974. – Т. 1. – 530 с.
5. Куляшоў, А. Варшаўскі шлях / А. Куляшоў // Беларуская палічка: беларус. электронная бібліятэка [Электронны рэсурс]. – Рэжым доступу: http://knihi.com/Arkadz_Kulasou/Varsauskki_slach.html – Дата доступу: 28.02.2020.
6. Куляшоў, А. Далёка да акіяна / А. Куляшоў // Беларуская палічка: беларус. электронная бібліятэка [Электронны рэсурс]. – Рэжым доступу: https://knihi.com/Arkadz_Kulasou – Дата доступу: 28.02.2020.
7. Куляшоў, А. Цунамі / А. Куляшоў // Беларуская палічка: беларус. электронная бібліятэка [Электронны рэсурс]. – Рэжым доступу: http://knihi.com/Arkadz_Kulasou/Cunami.html – Дата доступу: 14.09.2019.
8. Куляшоў, А. Хамуціус / А. Куляшоў // Беларуская палічка: беларус. электронная бібліятэка [Электронны рэсурс]. – Рэжым доступу: http://knihi.com/Arkadz_Kulasou – Дата доступу: 14.09.2019.